

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ ДЕРЖАВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

**ШПАКОВСЬКИ Л.В.,
кандидат
історичних наук,
доцент кафедри
дипломатичної та
консульської служби
Дипломатичної
академії України
при МЗС України**

У статті розкриваються історичні передумови становлення та розвитку інституту визнання держав. Аналізуються причини неврегульованості даного інституту на сьогоднішній день на прикладах невизнаних або частково визнаних держав. Визначається необхідність врегулювання проблеми визнання незалежності держав з врахуванням історичного і правового досвіду та відповідно до сучасних міжнародних відносин.

Ключові слова: Тель-Амарнське листування, посольське право, дипломатичне право, дипломатична переписка, статус іноземця, інституту перегринів, «мовчазне визнання» держави, правонаступництво, інститут визнання суверенітету, суб'єкт міжнародного права, самодержавство, Вестфальський конгрес, Декларація незалежності Томаса Джефферсона, Паризька угода, Віденський конгрес, принцип легітимізму, принцип національності, Вудро Вільсон: «право народів на самовизначення», розпад колоніальної системи, «Декларація деколонізації», теорії визнання в міжнародному праві: конститутивна і декларативна; поняття сепаратизму, розвал соціалістичної системи.

Чим далі крокує суспільство вперед, тим актуальнішою постає проблема появи та визнання незалежності нових держав як повноправних членів міжнародного співтовариства. Так, розпад СРСР, Югославії, Чехословаччини, поява нових держав – суб'єктів міжнародного права, їхнє повне або часткове визнання (Турецька Республіка Північного Кіпру, Південна Осетія, Абхазія, Придністровська Молдавська Республіка і т. д.), прагнення до самостійності окремих частин вже давно існуючих суб'єктів (Каталонія в Іспанії, Шотландія у Великій Британії, Тибет в Китаї) визначають актуальність даної проблеми і спонукають до більш ґрунтовного її вивчення.

Питанню визнання незалежності держав в ос-

новному приділялася увага вченими-правниками, так як це окремий інститут міжнародного публічного права. В цілому, вивчалися теорії, доктрини, принципи, критерії визнання держав і урядів. Але історії розвитку цього інституту належної уваги не приділялося. Можна говорити лише про фрагментарні дослідження, які знаходили своє вираження в статтях або в окремих главах підручників.

Проблема визнання держав стала предметом дослідження науковців ще у XIX ст. Вважається, що першими, хто підняв це питання до наукового рівня був швейцарський юрист, політик Й. Блюнчлі та італійський дипломат, професор міжнародного права Д. Анцилотті. У радянській науці міжнародного права проблема історії інституту визнання незалежності держав розглядалася у працях таких правників, як Р.Л. Боброва, Є.М. Казаровца, Є.А. Коровіна, С.Б. Крилова, Р.І. Курдюкова, М.І. Лазарева, В.І. Лісовського, І.І. Лукашука, Л.Х. Мінгазова, Л.А. Моджоряна, В.М. Шуршалова, Д.І. Фельдмана, С.В. Черніченко. У західній науці інституту визнання незалежності приділяли увагу Я. Броунлі, Ш. де Вішер, Ф. Джесап, Г. Кельзен, Д. Кроуфорд, Л. Лаутерпахт, Л. Оппенгейм, А. Фердрос, Ч.Ч. Хайд та інших.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні, Російській Федерації та інших країнах СНД питання міжнародно-правового визнання висвітлювалися в роботах В.Г. Буткевича, В.В. Мицика, в окремих статтях Р. М. Вельямінова, І.С. Марусіна, О.Н. Хлестова. В основному увага науковців акцентується на полеміці щодо теорії та доктрини міжнародно-правового визнання. Адже до сьогодні питання кодифікації цього інституту так і не вирішені. Особливої уваги заслуговують роботи О.В. Буткевич, в яких авторка дослідила становлення і розвиток міжнародного права Стародавнього Сходу, Середніх віків, обґрунтувала нову концепцію історико-теоретичних засад еволюції міжнародного права в докласичний період. За останні роки в західній науці міжнародного права питанням визнання незалежності присвячені роботи К. Ворбріка, Х. Пазарчи, Р. Ріда, Д. Тюрка, К. Хильгрюбера.

Дослідження інституту визнання держав неможливе без вивчення його генезису, природи й сутності як регулятора міжнародних відносин. Адже, як вірно зазначає О.В. Буткевич, міжнародне право є наслідком тисячолітньої еволюції його норм, принципів та інститутів¹. Тому недооцінка історичних коренів походження інститутів міжнародного права позбавляє можливості з'ясувати закономірності еволюції міжнародних відносин як таких, зрозуміти сутність сучасних глобалізаційних процесів.

Отже, метою цієї статті є дослідження процесу виникнення, становлення, розвитку інституту ви-

знання незалежності держав, та визначення можливості врахування історичного досвіду в його удосконаленні.

Неможливо точно назвати час виникнення інституту визнання. Але зародкові форми даного інституту з'явилися ще в стародавні часи. Про це свідчать літературні пам'ятки давнини. Так, стародавні договори містили елементи визнання – в них визнавалася влада монарха. Це і зрозуміло, бо, як відзначає І.І. Лукашук, в той період суб'єктами міжнародних відносин були не держави, а їх володарі². Крім того, необхідно розуміти, що в той час були відсутні міжнародні відносини в сучасному розумінні. Тогочасна зовнішня політика єгипетської деспотії, царства хетів, Ассирії, Персії, держав Стародавньої Індії та Китаю формувалася на основі завойовницьких інтересів. Однак, держави Стародавнього Сходу зуміли розвинути досить жваву дипломатичну діяльність.

У Месопотамії та Стародавньому Єгипті сфера міжнародно-правового регулювання між державними утвореннями базувалася на договорах, тимчасових союзах, шлюбах. Одним із найстарших і найвідоміших на сьогоднішній день міжнародно-правових актів вважається договір близько 3100 р. до н. е., укладений між правителями месопотамських міст Лагаш та Умма, в якому підтверджувався державний кордон і гарантія його недоторканності. Зобов'язання по виконанню договору гарантувалися клятвами зі зверненням до богів. Цінним джерелом з вивчення історії дипломатичного листування правителів Стародавнього Сходу є Телль-Амарнська листування, яке дає нам можливість ознайомитися зі зразком тогочасного міжнародного договору³. Так, один з таких договорів був укладений у 1280 р до н.е. (за деякими джерелами, у 1278 р до н.е.) між єгипетським фараоном Рамзесом II і хетським царем Хаттусілісом⁴. Договір, відображав у своєму тексті мир та злагоду двох правителів, взаємну підтримку один одного у війні проти третьої сторони, видачу рабів-утікачів. Мирний договір між Єгиптом та Хетською державою був скріплений ще й династичним шлюбом. Отже, це був союзний договір, але в ньому сторони фактично визнали одна одну як рівноправних учасників. Форма цього договору стала взірцем для наступних договорів не тільки в країнах Стародавнього Сходу, але й для Греції і Риму.

В інших договорах зазначається, що неможливо досягнути миру між державами без двостороннього визнання. Ці договори мають особливе значення для встановлення історичних передумов зародження та еволюції інституту міжнародно-правового визнання держав Стародавнього Сходу.

Практика визнання мала місце і в Стародав-

ньому Китаї. Хоча за офіційною ідеологією Китаю того часу лише Середина імперія була суверенною і самодостатньою державою. Всі інші держави, що оточували імперію, і навіть власне китайські, не визнавалися рівними партнерами. Вважалося, що лише перші сім держав не потребують визнання. Всі інші повинні були отримати визнання з вуст імператора. Якщо визнавалася варварська держава, то вона одразу вважалася частиною імперії. Ця практика відноситься до періоду імперії Чжоу, коли в Китаї існувало сім великих державних утворень і безліч дрібних. Лише з послабленням Піднебесної імперії і під впливом даосизму виникла можливість існування політично і юридично незалежних держав⁵. У практиці Стародавнього Китаю також застосовувалося визнання незалежності у разі державного перевороту або зміни династії⁶. Достатньо розвинутою була і договірна практика китайських держав. Укладалися різноманітні договори, але найпоширенішими серед них були мирні договори й угоди про утворення воєнних союзів.

Особливість розвитку індійської міжнародної традиції обумовлюється специфікою кастового ладу у цій державі. Так, наприклад, Закони Ману забороняли під страхом жорстокого покарання спілкування з іноземцем, оскільки міжнародні стосунки відкривали можливість ознайомлення з традиціями та порядками інших народів. А це, в свою чергу, підривало авторитет найвищої касты в Індії. Але Закони містили ряд положень щодо гостинності до іноземця. Деякі історики називають цей акт одним з видів «мовчазного визнання» держави. Для Стародавньої Індії характерним був високий рівень посольського права. Так, навіть у разі війни посол являвся особою недоторканою.

Отже, дипломатична практика Стародавнього Китаю та Індії показує, що прийняття послів інших країн означало визнання такої держави та її представників. У Стародавній період відбувається формування інституту міжнародної гостинності та статусу іноземців, а згодом створюється й інститут відповідальності іноземців. Відбувається становлення інституту посольського права та інституту дипломатії, формуються правила діяльності дипломатичних місій, створюється дипломатичний протокол. В державах Близького Сходу він виражався у дипломатичній переписці між правителями держав та візитах ввічливості між ними. Але необхідно зазначити, що на території Стародавнього Сходу особливої процедури міжнародно-правового визнання ще не існувало, та саме в той час склалися сприятливі умови для її формування.

У Стародавній Греції уявлення про розвиток міжнародних відносин з іншими країнами базувалося на зовсім інших уявленнях. Основою форму-

вання грецького міжнародного права було вчення про поліс як повноцінну, автономну політичну одиницю, членом якого міг бути лише вільно народжений грецький громадянин. Філософія Стародавньої Греції, під впливом якої формувалася і політична думка, розглядала індивідуума тільки як громадянина, члена державної організації, а не як людину, яка володіє особистими правами⁷. Отже, такі сприятливі фактори породили у стародавніх греків ідеї нерівності народів, відчуття обожнення самих себе і презирливе ставлення до іноземців, які не мали ніяких прав в країні, вважалися людьми другого гатунку і нерідко сприймалися як вороги. Греки не знали інституту постійного дипломатичного представництва. Посольства носили тимчасовий характер і переслідували конкретні цілі⁸. Отже, міжнародному праву Стародавньої Греції був притаманний один з елементів визнання – *ad hoc*, тобто визнання на певний випадок.

Стародавні римляни довели до досконалості різноманітні міжнародно-правові інститути. У період Республіки остаточно оформилося посольське право. Римляни визнавали та підтримували принципи дипломатичної недоторканності. Згодом до посольського права додається і право іноземців, складається спеціальний інститут peregrini, який встановлював принципи і норми щодо становища іноземців. Інститут статусу іноземців походить із комплексу норм щодо гостинності. З часом гостинність стане складовою цього інституту⁹. У римлян була розвинута мирна договірна практика. Так, мирні договори були двох видів. Одні з них стосувалися залежних від Риму держав і вважалося, що вони не обмежують їхнього суверенітету, інші договори укладалися з непокірними народами і вважалися такими, які, ніби, захищають «інтереси римського народу». Серед мирних договорів прослідковується наявність елемента визнання на певний випадок – *ad hoc*. Вважається, що це був результат успадкування грецької правової традиції.

Отже, елементи визнання незалежності зустрічаються в окремих стародавніх державах, але все ж необхідно зауважити, що в рабовласницьку епоху воно не отримало широкого застосування. Можна говорити лише про його зародкові форми. Але такий його елемент як мовчазне визнання (визнання для конкретних цілей, на певний випадок) досить активно застосовувався в основному у формі договорів.

Більшість дослідників датують виникнення міжнародного права з періодом середньовіччя, тому що саме в той період в процесі трансформації суспільних відносин були закладені основні засади так званого європейського міжнародного права¹⁰. На особливості середньовічного типу міжнародного

права відчутно вплинула поява нового типу державності – феодальної¹¹. В цей період виникає заборона інституту «приватних війн», і відповідно, зростає міжнародно-правовий статус території, який став у Середньовіччі настільки важливим, що під його впливом формуються такі загально-правові інститути як правосуб'єктність, правонаступництво та інститут визнання суверенітету¹². Розпочинається процес утворення національних держав і міжнародних союзів, в результаті чого коло суб'єктів міжнародного права значно розширюється.

Міжнародні відносини того часу перебували під сильним впливом релігії. Тому раннє Середньовіччя характеризується протистоянням між світською владою імператора та духовною владою римського папи, а тому суб'єктами міжнародного права виступали як світські так і релігійні особи, а деякі з них одночасно уособлювали і світську, і релігійну владу.

Починаючи з XIII ст. формується розуміння основних прав самостійних суб'єктів міжнародного права. Це, в першу чергу, наявність своєї території і здійснення публічної влади, право самостійного ведення зовнішніх зносин, зовнішньої торгівлі, територіальне верховенство, право проголошення війни та встановлення миру¹³. Отже, в Середні віки формуються основні вимоги до суб'єкта міжнародного права.

З розпадом імперій почали утворюватися десятки нових держав і політичних об'єднань. Останні могли забезпечити свій статус і безпеку лише засобом міжнародного договору, оскільки звичай для цієї мети був непридатний¹⁴ [14. 963-972]. Одним з яскравих свідчень цього стає укладання Верденського договору 843р., який регламентував питання правонаступництва та правосуб'єктності держав-наступниць імперії Карла Великого після його смерті¹⁵. Кількість міжнародних договорів з V по XV ст. зростає у сотні разів.

Отже, до вище перерахованих критеріїв правосуб'єктності слід віднести ще й здатність держави укладати міжнародні договори і забезпечувати їхнє виконання, тобто можливість нести міжнародну відповідальність та вимагати від інших суб'єктів міжнародного права нести відповідальність за недотримання своїх міжнародно-правових зобов'язань, можливість оголосити війну, але не приватну¹⁶.

Так, договори між руськими князями XII- XV ст. гарантували не тільки мир, а й політичну незалежність і територіальну цілісність кожного з них. В міжнародно-правовій практиці Галицько-Волинської та Новгородської держав велике значення мала боротьба за суверенітет, і визнання цих держав як рівноправних суб'єктів міжнародних відносин. Так, наприклад, Болотовським договором

1348 р. Псков визнавався незалежним від Новгородського князівством.

Принцип суверенітету у міжнародній діяльності Російської держави виражався в понятті «самодержавство», що в XV-XVI ст. характеризувало не тільки об'єм влади російських монархів, але і її незалежний характер. Тобто «самодержавство» виражало не лише внутрішні політичні відносини, а й зовнішнє становище московського государя, а тому ототожнювалося із зовнішньою незалежністю країни. Боротьба за ствердження самодержавства і його міжнародно-правове визнання і було боротьбою за суверенітет Російської держави та його визнання на міжнародній арені.

Величезне значення мало визнання титулу царя – государя всієї Русі. Адже це було визнання її територіальної цілісності, єдності та публічної влади на цій території, а, отже, визнавалася політична незалежність та самостійність. Багато європейських держав не відразу, але все ж визнали царський титул. Так, спочатку його визнають Данія і Лівонський орден. У 1555 р. царський титул визнала Англія, а в 1557 р. король іспанський Філіп II іменував московського царя імператором всієї Русі. У 1615 р. Герцог Флорентійський Козьма III також титулує московського царя імператором. Таким чином, в XV-XVI ст. багато європейських держав, у тому числі Англія, Франція, Іспанія визнають за російськими самодержавцями титул не лише царя, але й імператора¹⁷. Хоча, слід відзначити, що католицькі країни не квапилися з визнанням царського титулу, оскільки сповідували теорію єдиної Священної Римської імперії, а тому не були зацікавлені в появі нової централізованої держави. Так, у свій час Іван III відкинув пропозицію імператора Священної Римської імперії Фрідріха II прийняти царський титул з його рук, оскільки московські князі вважали, що їм немає потреби отримувати царський титул з рук імператора.

У період абсолютизму державна територія розглядалася як власність монарха, а державні кордони визначали розміри цієї власності¹⁸.

Але остаточне оформлення інституту визнання відбулося в XVI-XVII ст. Починаючи з Вестфальського миру 1648 р. з'являється правило, згідно з яким поява нової держави і її визнання у світі відбувається з відома міжнародної спільноти. На Вестфальському конгресі був розроблений мирний договір, який встановлював нову систему міжнародних відносин в Європі. Тим самим практично було покінчено зі Священною Римською імперією – головною перешкодою на шляху становлення незалежних національних держав. Вестфальський мир закріпив політичну роздробленість Німеччини. Німецькі князі відтепер могли укладати союзи між

собою і договори з іноземними державами, що фактично означало набуття ними суверенітету. Звичайно, всі ці союзи не могли бути направлені проти імперії, яка значно втратила свої позиції і лише формально залишилася союзом держав на чолі з монархом. Отже, почалася активна фаза оформлення нових незалежних держав на уламках Священної Римської імперії.

Так, першим прикладом міжнародного визнання було колективне визнання всіма учасниками Вестфальського миру Сполучених Нідерландів. Тоді ж, у 1648-му р., суверенітет отримав Швейцарський Союз.

У 1776 році 13 штатів Північної Америки відмовилися від будь-яких зобов'язань перед Британською монархією і заявили про свій суверенітет. Декларація Незалежності Томаса Джефферсона проголошувала народження нової нації, а битися за незалежність Америки означало боротися за свої власні природні права. Згодом у 1778 році між Америкою і Францією був підписаний договір про дружбу і торгівлю, згідно з яким Франція визнавала суверенітет Америки. Крім того був підписаний ще й союзний договір, який передбачав, що при вступі Франції у війну обидві країни не складуть зброї, доки Америка не отримає незалежність, обидві країни давали територіальні гарантії щодо їхніх володінь в Америці¹⁹. 3 вересня 1783 р. між Великобританією і США була укладена Паризька угода, за якою Велика Британія визнавала незалежність, свободу і суверенітет тринадцяти колишніх колоній, які перетворювалися в держави чи штати. Декларація Джефферсона оформилася в доктрину, що проголошувала право визнавати законним всякий уряд, який створювався на основі всенародної згоди. А якщо якась форма правління порушує принципи природного права, то народ має право встановити нову владу.

Принципи визнання виникали історично. Д. Анцилотті виділяє три основні принципи, які зробили відчутний вплив на розвиток інституту визнання незалежності²⁰. Трансформувалися вони відповідно до історичних змін на міжнародній карті світу. Так, принцип легітимізму був висунутий на Віденському конгресі Шарлем Морісом Талейраном, згідно з яким законність держави залежала головним чином від династичних засад. Для того часу така подія мала унікальне явище, оскільки такого багатолюдного зібрання дипломатів Європа ще не знала. У результаті роботи Конгресу був не лише проведений територіальний переділ Європи, але й вироблені принципи, що лягли в основу дипломатичної практики у всьому світі.

Принцип легітимізму був висунутий у першу чергу для захисту територіальних інтересів Франції

і полягав у поверненні «законним» володарям втрачених ними територій. Згідно ним вважалося неприпустимим розпоряджатися «чужою» територією, якщо законний, тобто, легітимний володар формально від неї не відмовився. Термін «легітимізм» вживався і в іншому значенні. Так, у Франції після Липневої революції 1830 року легітимізм став гаслом політичної течії, що вимагала повернення влади династії Бурбонів як законній і легітимній владі. Отже, прихильники легітимізму пропонують визнавати державу (навіть новоутворену) за умови панування в ній «законної» (легітимної) влади.

Другий принцип – принцип національності – сформувався у другій пол. XIX – на поч. XX ст., згідно з ним законними могли бути лише держави, що мають в своїй основі однорідний національний склад. Після Другої світової війни з активізацією антиколоніального руху цей принцип набув нової сили і знайшов своє оформлення в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН 1960, 1962, і 1976 рр., у Пакті про громадянські й політичні права та Пакті про економічні, соціальні та культурні права, де фіксується вже «право народів на самовизначення». Цей принцип знайшов своє вираження також у практиці плебісцитів.

Історико-правовою основою виникнення тези про «право народу на самовизначення» пов'язують з іменем американського президента Вудро Вільсона. Але в його розумінні ця ідея не мала етнічних аспектів, а йшлося лише про право народів самостійно визначати для себе форми правління. Тобто американський президент найімовірніше мав на увазі право на демократію. Адже, поняття нація (nation) англійською означає населення держави і саму державу. В цьому значенні слово «нація» вживається в назвах міжнародних організацій (Ліга Націй, ООН). Це зумовлено особливостями створення націй (держав) на Американському континенті, де етнічна складова не мала суттєвого значення. В Європі ж формування національних держав відбувалося на засадах націоналістичних ідеологій та на уявленнях про існування певної спільноти, етносу, нації.

Звернемо увагу на цікавий факт, що саме в тому році, коли американський президент В. Вільсон проголосив «право народів на самовизначення» УНР у своєму IV Універсалі проголосила незалежність і самостійність України. Але, на жаль, цим правом наша держава скористалася лише у 1991р. Крім того в Росії право націй на самовизначення проголосили більшовики ще у 1917р. Ними були використані дуже привабливі для національних меншин обіцянки: права націй на самовизначення аж до відокремлення та ідеї федералізму. Більшість істориків вбачає, що саме в цьому полягала одна з

причин перемоги більшовиків у Жовтневій революції, і в громадянській війні. Комуністична ідеологія змогла поєднати доктрину й пропаганду. Так, у конституціях СРСР юридично закріплювалося право виходу республік із СРСР, але скористатися цим правом не змогла жодна із союзних республік, оскільки централізована влада здійснювалася через єдину партійну систему з центром у Москві. Різноманітні незалежницькі настрої одразу ж придушувалися. Ідеологічна стратегія комуністичної партії остаточною метою вбачала формування особливої національності – радянської, тобто своєрідної радянської культури, менталітету, світогляду людини.

Що стосується визнання самого СРСР, то зрозумівши нездійсненність найближчим часом світової революції, радянське керівництво шукало виходу з міжнародної ізоляції. Починаючи з 20-х років світові держави відмовилися від планів звалення радянського режиму. Згодом була знята економічна блокада, а у 1921 р. ряд держав визнали радянську державу де-юре та встановили з нею дипломатичні відносини. Проте не всі держави поспішали з визнанням. Так, Великобританія у 1921 р. спочатку визнала Радянську Росію де-факто, уклавши з нею торговельну угоду, і лише у 1924 р. визнала вже СРСР де-юре. У 1933 р. були встановлені дипломатичні відносини зі США, а в 1934 р. СРСР був прийнятий у Лігу Націй як член Ради, що означало визнання його світовою спільнотою.

Нова хвиля розвитку інституту визнання відбулася після Другої світової війни, яка стала наслідком розпаду колоніальної системи. Так, розпад колоніальних імперій розпочався на Азіатському континенті, де в 1945 р. була проголошена незалежність Індонезії та В'єтнаму. У 1946 р. після виведення французьких військ фактично незалежними стали Сирія та Ліван. У тому ж році була проголошена незалежність Йорданії. У березні 1946 р. лейбористський уряд Великобританії, ще намагався зберегти колоніальний статус, а тому вирішив надати Індії статус домініону, що припускав її незалежність за умов збереження формальної влади англійського короля. Мусульманська ліга почала виступати за створення у провінціях, де більшість населення становлять мусульмани, окремої ісламської держави Пакистан. Протиріччя між індусами та мусульманами стали непримиримими. У 1947 р. було проголошено незалежність Індії та Пакистану. У 1948 р. звільнилися від колоніальної залежності Цейлон і Бірма, проголошено утворення двох корейських держав та держави Ізраїль. В Африці на початку 50-х рр. активізувався арабський національно-визвольний рух. У 1960 р. 17 країн Африки стали незалежними. У 1952 р. в Єгипті вибухнуло повстання «вільних офіцерів», в результаті якого

вже наступного року Єгипет був проголошений республікою і Великобританія втратила і тут свої панівні позиції. Протягом 50-х рр. ще низка країн здобула незалежність. Таким чином фактично перестала існувати колись найбільша у світі Британська колоніальна імперія. В березні 1962 р. в Евіані Франція підписала мирний договір і після референдуму визнала незалежність Алжиру²¹.

Отже, визнання цих держав означало появу на карті світу нових учасників міжнародних відносин. Так, Декларація про надання незалежності колоніальним державам та народам, що була прийнята на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1960 р. підтвердила право всіх народів на самовизначення, а, отже, держави, що виникли в результаті виконання положень Декларації, мали право на визнання. «Декларація деколонізації» передбачала дотримання положення Статуту ООН, розвиток відносини між новоствореними державами на основі рівності, поваги суверенних прав всіх народів, невтручання у внутрішні справи цих держав, забезпечення їхньої територіальної цілісності. У квітні 1974 року VI спеціальною сесією Генеральної асамблеї ООН була прийнята Програма встановлення нового світового економічного порядку. Основоположні принципи нового міжнародного економічного порядку підтверджували суверенітет і рівноправність держав, їхню територіальну цілісність і невтручання у внутрішні справи, право кожної країни обирати найбільш прийнятний для неї шлях розвитку, суверенітет держави щодо своїх природних ресурсів і надання допомоги без будь-яких політичних або військових умов і т.д.

Наступним етапом створення суверенних держав можна назвати період розвалу радянської системи, що в кінцевому результаті призвело до розпаду самого СРСР. Процеси демократизації, що розпочалися в СРСР у др. пол. 1980-х рр. одразу, виявили вогнища давно назрілих національних конфліктів. Ситуація навколо Нагірного Карабаху призвела до конфлікту між Вірменською РСР та Азербайджанською РСР, активізувався рух татар, відбулися заворушення в Узбекистані. Згодом ці конфлікти ще нагадають про себе.

В СРСР розгорнулася хвиля незалежницьких настроїв. Так, Литва першою розпочала рух за вихід зі складу СРСР ще у середині 1980-х років, а 11 березня 1990 проголосила незалежність своєї країни, що викликало шалену протидію з боку правлячої партії та центральних органів влади Радянського Союзу. Не визнаючи незалежності Литовської Республіки, Москва почала фактично її блокаду. А сумнозвісні події березня 1990 років, в результаті яких загинули 13 мирних жителів стали каталізатором процесів розпаду СРСР. За період 1990-х рр. на те-

ренах колишнього СРСР утворилось п'ятнадцять незалежних держав, які були визнані міжнародною спільнотою. Так, наприклад, незалежність України на початок 90-х років визнали понад 130 країн світу, а 106 країн налагодили з нашою державою дипломатичні відносини. І хоча історія не знає умовного способу, все ж необхідно замислитися над тим, як би надалі розвивалася ситуація, якщо б міжнародному співтовариству було б невигідне утворення незалежної України, чи, взагалі, незалежних держав не теренах Радянського Союзу.

В міжнародному праві дискусія про визнання держав зводиться до існування двох теорій: конститутивної і декларативної. Конститутивна теорія визнання виходить з того, що суб'єкт міжнародного права виникає тільки в результаті його визнання і іншими державами. Отже, відсутність такого визнання унеможливує існування нового суб'єкта в міжнародній спільноті. Декларативна теорія визнання не легітимізує факт виникнення нового суб'єкта міжнародного права, а означає, що його виникнення прийнято до уваги тим чи іншим вже існуючим суб'єктом міжнародного права²².

Критерії державності знайшли своє закріплення у ст. 1 Конвенції Монтевідео Про права та обов'язки держав 1933 року. Ця конвенція визначає наступні ознаки державності: 1) постійне населення; 2) визначена територія; 3) уряд; 4) здатність вступати у відносини з іншими державами²³. Крім того, ніде в міжнародному праві не закріплене положення, яке б визначало, скільки країн мають визнати незалежність новоствореної держави, аби вона вважалася повноцінним суб'єктом міжнародного права. Відповідно до цього держава існує незалежно від того, визнана вона іншими державами, чи ні

Отже, декларативна теорія сьогодні є основною в доктрині міжнародного права, а тому знайшла своє закріплення в міжнародно-правових актах, оскільки вважається, що вона є більш демократичною. Але як бути тим державам, на території яких існують райони сепаратистських конфліктів (Нагірний Карабах, Абхазія, Придністровська Молдовська республіка,) або райони сепаратистських настроїв (Україна, Гренландія, Північна Ірландія, Квебек)? Якою має бути, наприклад, реакція Іспанії у разі проголошення незалежності Каталонії чи Країни Басків?

Для України питання сепаратизму являється не менш актуальним, оскільки наша країна є поліетнічна держава. На території України проживають близько 130 національностей, а тому соціальні та етнічні протиріччя необхідно передбачати завчасно, щоб не допустити загрози територіальній цілісності нашої держави.

Сепаратизм (франц. *separatisme*, від лат. *separa-*

tus – окремий) рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними мовними чи релігійними ознаками²⁴. Сепаратизм можна також розглядати як форму політичної опозиції, коли суб'єктом є етнічна одиниця, котра становить меншість населення, а об'єктом – політична влада держави, що одночасно репрезентує більшість²⁵.

Проаналізувавши причини військових та соціальних конфліктів, можна зазначити, що сепаратистські рухи мають історичне коріння і зводяться до етнічного, релігійного, культурного, соціального чинників. Більшість країн на сьогодні є поліетнічними, а тому їм потенційно загрожує небезпека сепаратизму.

Таким чином, декларативна теорія, хоча і являється демократичною, але в деяких ситуаціях може поставити під загрозу територіальну цілісність вже існуючої держави. З іншого боку, практика міжнародного спілкування доводить нам, що відсутність визнання нового суб'єкта з боку більшості держав, суб'єктів міжнародного права, виключає можливість вступу цієї новоутвореної держави до міжнародного співтовариства. Прикладами такої ситуації є невизнана Придністровська Молдавська Республіка, Республіка Сербська Країна, Турецька Республіка Північного Кіпру, Чад, Південна Осетія та Абхазія, Південний Судан і т.д. Кожна з цих держав у боротьбі за незалежність має свої особливості. Відсутність міжнародного визнання позбавляє можливості доступу цих країн до міжнародних фінансово-економічних інститутів, іноді призводить до економічного та військового ембарго, а в деяких випадках – до застосування військової сили для захисту раніше існуючої територіальної цілісності держави. Так, наприклад, спроба Республіки Сербської Країни здобути незалежність від Хорватії була жорстоко придушена з використанням військової сили і, що важливо, не без допомоги західних країн (авіацією НАТО). Наслідком таких дій стала величезна кількість біженців-сербів. Вони залишили тисячі своїх осель, сотні пам'яток сербської культури, школи, дитячі садки, кінотеатри, студії, навчальні заклади. Отже, виникає питання: чи справедливо міжнародна спільнота обійшлася із сербським населенням Республіки Сербська Країна?

Протилежним прикладом є визнання незалежності Косова, яке фактично сталося за військової підтримки НАТО. Можна погодитися із думкою багатьох політологів, політиків, правознавців, журналістів різних країн, що цей акт суперечить принципу територіальної цілісності держави і Гельсінкському Акту 1975 р., який закріплює статус непорушності кордонів. Підтвердженням цього

слугує той факт, що перехід влади відбувся при активній протидії самої Сербії, за допомогою зовнішнього військового втручання НАТО і без санкції ООН. Згодом Міжнародний суд ООН у своєму Консультативному висновку вкаже на те, що проголошення незалежності Косова не суперечить нормам міжнародного права.

Отже, створився міжнародний прецедент, який згодом ліг в основу ще одного конфлікту. Маємо на увазі визнання Росією державної незалежності Південної Осетії та Абхазії, що в свою чергу привело до військового конфлікту між Росією та Грузією. На сьогодні Абхазію та Південну Осетію, окрім Росії, визнали лише Нікарагуа, Венесуела та Республіка Науру.

Безперечно, існують відмінності між визнанням вказаних територій. Так, при визнанні Південної Осетії та Абхазії Росія посилялася на необхідність гарантування безпеки своїх громадян у цих регіонах і на уже існуючий міжнародно-правовий прецедент по визнанню Косова. Водночас західні лідери не погоджуються з аргументами Росії і звинувачують її в окупантських діях на грузинських територіях. Зрозуміло одне, що в обох цих випадках, політика подвійних стандартів і військовий чинник зіграли вирішальну роль, а інститут визнання, перетворюється на своєрідний інструмент сучасної геополітики. Можна погодитися з думкою багатьох науковців з міжнародного права, що акт визнання є, в першу чергу, політичним актом, оскільки держави, що визнають незалежність інших, виступають із заявою або постановою вищих органів своїх держав про бажання встановлення з державою, яка визнається, дипломатичних зносин, або встановлення певних міжнародних стосунків в інших формах. Можливо, саме це і заважає його кодифікації. Так, визнання Косова було більше політичним актом, аніж міжнародно-правовим. До речі, значна кількість мусульманських країн не визнали незалежності Косова, не дивлячись на те, що на сьогодні більшість населення в Косові складають мусульмани.

Отже, підводячи підсумок, можна сказати, що ін-

ститут визнання незалежності держав має тривалу історію становлення й розвитку. Зародкові форми інституту визнання оформилися ще в епоху Стародавнього Світу, коли визнання держав, звичайно, не мало широкого застосування і в основному використовувалося як визнання на певний випадок. В епоху Стародавнього Світу проходив процес становлення інституту міжнародної правосуб'єктності, що в подальшому сприяло формуванню різноманітних інститутів міжнародного права, в тому числі інституту дипломатії, посольського права й інституту визнання держав. Факт колективного визнання у сучасному розуміння оформлюється лише у XVII ст., коли новостворені держави без визнання своєї правосуб'єктності міжнародним співтовариством не могли бути повноцінними учасниками міжнародних відносин.

Трансформація інституту визнання держав відбувається відповідно до розвитку міжнародних відносин. Так, важливим етапом у цьому процесі можна назвати розпад колоніальної системи після Другої світової війни. Активні національно-визвольні рухи призвели до виникнення на карті світу нових держав в Азії та Африці. У 90-х рр. минулого століття відбулася нова хвиля утворення суверенних держав. З розпадом Радянського Союзу і всієї соціалістичної системи актуалізувалися проблеми навколо визнання нових держав, що виникли на пострадянському просторі. На сьогоднішній день спостерігається ескалація конфліктів навколо невизнаних або частково визнаних територій у цих регіонах.

Слід зазначити, що ні Статут ООН, ні інші універсальні міжнародно-правові документи не містять норми, які б детально регламентувала процес визнання. Отже, інститут міжнародно-правового визнання залишається занадто політизованим, що несе за собою створення занадто небезпечних прецедентів у майбутньому. Створюється політика подвійних стандартів та неоднозначна (незрозуміла) практика використання цього інституту. Тому, з метою уникнення зловживань та тиску між державами доцільно було б врегулювати інститут визнання держав на правовому рівні.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Буткевич О. В. Теорія і практика докласичного міжнародного права: дис. д.ю.н.: 12.00.11 / Буткевич Ольга Володимирівна. – К., 2009. – С.7.
- ² Лукашук И.И. Международное право. Общая часть / Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: ВолтресКлувер, 2005. – С.42.
- ³ Всеобщая история дипломатии. – М.: Эксмо, 2009. – С.9.
- ⁴ Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. Курс лекцій. – К.:Либідь, 1996. – С.55.
- ⁵ Скарпари М. Древний Китай. М.: АСТ Астрель, 2003. – С.36.
- ⁶ Фельдман Д.И. История международного права /Д.И. Фельдман, Ю.А. Баскин – М.: Международные отношения, 1990. – С.45.
- ⁷ Міжнародне право /[Ліпкан В.А., Антипенко В.Ф., Акулов С.О., Киценко Д.М.]; під заг. ред.. А.В. Ліпкана. – К.: КНТ, 2009. – С.33.
- ⁸ Микитина С.И. Посольское право эпохи эллинизма / История государства и права. – 2005. – №5. – С.4-8
- ⁹ Колосовская Ю.К. Гостеприимство в системе jus gentium древнего Рима / Ю.К. Колосовская. – Древнее право. – 1999. – № 1 (4). – М.: Спарк– С.86-98.

- ¹⁰ Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства / Ю.В. Павленко. – К.: Либідь, 1999. – С.300.
- ¹¹ Хачатурян Н.А. Общественная система и принцип относительности. К вопросу о содержании концепт-явления «феодализм» / Н.А. Хачатурян // Средние века: исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени. – Вып. 68 (1). – М.: Ин-т всеобщ. истории РАН, «Наука», 2007. – С. 9-16.
- ¹² Буткевич О. В. Теорія і практика до класичного міжнародного права: дис. д.ю.н.: 12.00.11 / Буткевич Ольга Володимирівна. – К., 2009. – С.103.
- ¹³ Міжнародне право [Ліпкан В.А., Антипенко В.Ф., Акулов С.О., Киценко Д.М.]; С.38.
- ¹⁴ Буткевич О.В. Формирование международной договорной практики периода Средневековья / О.В. Буткевич // Право и политика. Научный юридический журнал. – 2008. – № 4 (100). – С. 963-972.
- ¹⁵ Баскин Ю.Я. История международного права / Ю.Я. Баскин, Д.И. Фельдман. – М.: Междунар. отношения, 1990. – С.50.
- ¹⁶ Буткевич О.В. Особливості інституту міжнародної правосуб'єктності в період давнини й раннього середньовіччя / О.В. Буткевич // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 2. – С. 172-177.
- ¹⁷ Капустин, М. Н. Дипломатические сношения России с западной Европой во второй половине XVII века / М. Н. Капустин. – М.: Университетск. тип., 1852. – С.93.; Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г.Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274; Ціватий В.Г. Європейська та українська дипломатична практика і протокол доби раннього Нового часу: типове і особливе / В.Г.Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2001. – Вип. 5. – С. 266-271.
- ¹⁸ Барсегов Ю.Г. Территория в международном праве. Юридическая природа территориального верховенства и правовые основания распоряжения территорией / Барсегов Ю.Г. – М.: Госюриздат, 1958. – С.14-15.
- ¹⁹ Історія сполучених штатів Америки: Нарис: / Пер. Ю.Лісняк та ін; Під ред. Говард Синкота та ін. – Інф.аген. США, 1998. –С. 75.
- ²⁰ Анцилотти Д. Курс международного права. Т. 1: Введение – общая теория / Пер. А.Л. Саккетти, Э.М. Фабрикова; Под ред. Д.Б. Левина. – М.: ИЛ, 1961. – С.164.
- ²¹ Алексєєнко Ю.М. Всесвітня історія: Навчальний посібник / Ю.М. Алексєєв, А.Г. Вертегел, О.О. Казаков – К: Каравела, 2006.- С.198.
- ²² Кошеваров В.П. Міжнародне право: Навчальний посібник. – К.: Істина, 2009. – С.26.
- ²³ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, Signed at Montevideo, December 1933. [електронний ресурс] / – Режим доступу до ресурсу.:<http://www.taiwandocuments.org>.
- ²⁴ Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп.і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С.600.
- ²⁵ Крылов А. Б. Сепаратизм: истоки и тенденции развития. М.: Знание, 1990, С.7.

Shpakovskyi L.V. History of establishment and development of the Institute of the recognition of states: retrospective analysis / Diplomatic academy of Ukraine, MFA of Ukraine.

The article discusses the historical background of the development of the institute of recognition of states. It analyses the causes of today's lack of regulation of the said institute through the example of unrecognized or partially recognized states. It also defines the necessity of settlement of the problem of state independence recognition taking into account the historical and legal experience and based on contemporary international relations.

Keywords: Amarna letters, ambassadorial law, diplomatic law, diplomatic correspondence, alien status, institute of Peregrini, implied recognition of state, succession, institute of sovereignty recognition, subject of international law, autocracy, Westphalian Congress, Thomas Jefferson Declaration of Independence, Treaty of Paris, Congress of Vienna, principle of legitimacy, principle of nationality, Woodrow Wilson: "peoples' right to self-determination", disintegration of the colonial system, Declaration of Decolonization, theory of recognition in international law: constitutive and declarative; the notion of separatism, collapse of the socialist system.

Шпаковский Л.В. История становления и развития института признания государств: ретроспективный анализ / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

В статье раскрыты исторические предпосылки становления и развития института признания государств. Анализируются причины отсутствия регулирования данного института сегодня на примерах непризнанных или частично признанных государств. Определяется необходимость урегулирования проблемы признания независимости государств с учетом исторического и правового опыта и, основываясь на современных международных отношениях.

Ключевые слова: Тель-Амарнская переписка, посольское право, дипломатическое право, дипломатическая переписка, статус иностранца, институт peregrini, «молчаливое признание» государства, правопреемство, институт признания суверенитета, субъект международного права, самодержавие, Вестфальский конгресс, Декларация независимости Томаса Джефферсона, Парижское соглашение, Венский конгресс, принцип легитимизма, принцип национальности, Вудро Вильсон, право народов на самоопределение, распад колониальной системы, «Декларация о деколонизации», теории признания в международном праве: конститутивная и декларативная, понятие сепаратизма, развал социалистической системы.

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2012
Прийнята до друку 22.10.2012